

ПОГРЕБАЛНИТЕ РИТУАЛИ В ДРЕВЕН РИМ (СПОРЕД АНТИЧНИТЕ АВТОРИ И ПЛАСТИЧНОТО ИЗКУСТВО)

Иванка Дончева*

THE RUNNING RITUALS IN ANCIENT ROME (ACCORDING TO ANCIENT AUTHORS AND PLASTIC ART)

Ivanka Doncheva

Abstract: The study of burial practices in Rome is both a religious and a legal issue, as there is a special regulation for organizing and conducting the funeral ceremony that was strictly observed.

In Rome, as in Greece, caring for the dead was a sacred duty. To leave the dead unburied means to condemn his soul to perpetual wandering, and therefore to create a real threat to the living as the “tortured soul” was filled with malice.

Two features distinguish Roman burials: the first is the importance that the Romans give to the deceased being buried and the solemnity with which the funeral ceremony is held, and the second – the lack of representatives of the public cult. Both the one and the other feature relate to the Romans’ beliefs about death.

The funeral ceremony in ancient Rome is commonly referred to as the *funus*. In a broader sense, this term encompasses the set of rituals observed from the onset of death to the funeral. From the moment of death, the home and family of the deceased become *funestae* and stop being such after the funeral. The rituals that preceded the funeral were different from those accompanying the funeral itself.

In this report we will try to trace funeral rituals carried out before and after the funeral, based on the testimonies left by ancient authors, archaeological data, and plastic art.

Keywords: funeral rituals, *funus*, *funestae*, *conclamatio*, ceremony, funeral procession, inhumation, cremation, funeral pyre, *ustrinum*, columbarium, sarcophagus, reliefs, plastic art.

Изучаването на погребалните практики в Рим, е колкото религиозен, толкова и юридически въпрос, тъй като е съществувал специален регламент за организиране и провеждане на погребалната церемония, който строго се съблюдавал.

В Рим, както и в Гърция, грижата за мъртвите била свещен дълг. Да се остави мъртвия непогребан, означавало да се осъди душата му на вечно скиталчество, а следователно – да се създаде реална заплаха за живите, тъй като „измъчената душа“ била изпълнена със злонамереност (Grimal 1994, 26).

* Проф. д-р Иванка Иванова Дончева – ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, e-mail: vanini.vt@gmail.com

Римляните практикували паралелно и двата погребални обряда: трупозгаряне (кремация, инцинерация) и трупополагане (инхумация) (Prieur 1986, 24-27). Двата вида погребални практики, използвани по време на Закона на Дванадесетте таблици, са съществували все още през I в. сл. Хр, но кремацията е била по-разпространена. Някои родове (*gentes*), обаче, запазват в течение на векове обичая на трупополагането. Плиний съобщава, че Сула е бил първият от рода на Корнелиите, чието тяло е било изгорено (Plin., *Hist. nat.*, VII, 54).

Кремацията не е била прилагана никога при деца, които все още са нямали зъби (Plin., *Hist. nat.*, VII, 16; Cic., *De leg.*, II, 22). Колкото до бедните, те несъмнено най-често са били хвърляни в обща гробна яма, но текстовете показват също, че са ги подлагали, също така, и на кремация (Macrob., *Saturn.*, VIII, 75, 9).

От времето на Антонините, погребенията чрез трупополагане стават по-чести. В последствие, с разпространението на християнството, те се увеличават. По времето на Макробий, през V век, трупозгарянето вече не се прилагало (Macrob., *Saturn.*, VII, 7).

Две характерни черти отличават римските погребения: първата е важността, която римляните придават на това починалият да бъде погребан и тържествеността, с която провеждат погребалната церемония, и втората – липсата на представители на обществения култ. И едната, и другата особеност, са свързани с вярванията на римляните относно смъртта. Далеч от това да възприемат смъртта като прекратяване на съществуването, те мислели, че мъртвият продължава да живее под земята (Cic., *Tuscul.*, I, 16). От друга страна, те вярвали, че виждането или контакта с труп предизвиквало оскверняване, от което трябвало да се предпазят жреците, за да не навреди това на обслужвания от тях обществен култ (Serv., *Ad Aen.*, III, 64).

Съвкупността от ритуали, които следвало да се проведат от настъпването на смъртта до самото погребение се обозначавала с общия термин *funus*¹ (Cic 1896, 1386; Prieur 1986, 21). През това време семейството и домът на починалия са наричани *funestae*. Ритуалите, които предхождали погребението се разграничавали от тези, съпровождащи самото погребение.

Животът на римляните, както е известно, винаги е бил проникнат от духа на правото и законите и всички страни на живота се регулирали чрез тях (Винничук 1988, 319). Когато някой починал, семейството му било задължено веднага да оповести смъртта му пред съответните длъжностни лица, които се помещавали в храма на *Либитина*², богинята на смъртта и погребенията (Paoli 1955, 221), която постепенно започнали да отъждествяват с Прозерпина, съпругата на Плутон – владетелят на подземното царство. Заявявайки в погребалното ведомство за своята

¹ Според Сервий (Serv., *Ad Aen.* I, 727; VI, 224), *funus* произлиза от *funis* (=въже, връв), понеже древните римляни си служели, за осветяване на погребенията през нощта, с *funes* (въжета, покрити с восък = *funes*).

² *Либитина* (лат. *Libitina*) била италийска богиня на погребенията, наречена така, защото отнемала хората *ad libitum*, т.е. когато реши. Впоследствие била отъждествявана с Прозерпина. Понякога се бърка с богинята *Libentina* или *Lubentina*, което същност е епитет (от *libido*) на Венера.

загуба, родствениците на покойника заплащали известна сума в качеството на дар за Либитина. Специален служител, т.нар. *либитинарий* (*libitinarius*), вписвал името на починалия в списъка на починалите граждани и приемал поръчката за организиране на погребението (Plut., *Quaest. Rom.*, 23). От услугите на либитинария се възползвали само заможните граждани, способни да заплатят за тях, а те стрували скъпо. Либитинарият изпращал в дома на покойника т.нар. *поллинктори* (*pollinctores*), които се занимавали с всичко, свързано с погребението (Paoli 1955, 220). Те измивали тялото на починалия, намазвали го с благовония, обличали го, украсявали главата му с венец от цветя. При либитинария могли да се наемат, също така, оплаквачки, флейтисти и носачи, които да отнесат тялото до последния му дом – гроба, изкопан в земята или погребалната клада (Cicq 1896, 1398).

Когато болният е бил вече в агония, го полагали на земята пред вратата³, а един от близките му поемал с целувка неговата последна въздишка (*extremum spiritum ore accipere*) и му затварял очите (Suet., *Div. Aug.*, 99). Тази целувка е имала специална цел – да поеме душата на умиращия, свързана с вярването, че душата напуска тялото през устата (Cic., *In Verr.*, V, 43, 118 ; Virg., *Aen.*, IV, 684; Sen., *Ep.*, 30). Обикновено тази чест се падала на най-големия син, който след настъпването на смъртта, затварял очите на починалия в присъствието на цялото семейство. Ритуалът на затварянето на очите се наричал *oculos condere* (Ovid., *Trist.*, III, 3, 44), като обикновено децата затваряли очите на родителите си. Все пак се твърди, че с т.нар. *закон Мения* (*lex Maenia*) това право им било отнето. Изследването на фрагменти от този закон, който е обнародван през 287 г. пр. Хр. в Рим, показват, че той е имал за цел да уреди конфликтите, които биха могли да възникнат между бащата и омъжения син, при упражняването на правото за отстраняване от наследство (Cicq 1896, 1387).

След като затворели очите на мъртвия, следвал ритуалът *conclamatio* – призоваване на мъртвия, при който близките на починалия извиквали на няколко пъти името му и подновявали отново призоваването, докато тялото било отнасяно към кладата или гроба (Quint., *Declam.*, VIII, 10; Ovid., *Trist.*, III, 3, 43; Sen., *De tranq. an.*, 12, 7). Несъмнено, по този начин са искали да се уверят, че смъртта не е привидна – такова е поне обяснението на Плиний Стари, и редица примери показват, че тази предпазна мярка не била излишна (Plin., *Hist. nat.*, VII, 52). Така например, консулт Маний Ацилий Авиола⁴ се съживил върху погребалната клада, но тъй като огънят бил вече много силен, не могли да го спасят и той изгорял жив. По-щастлива била съдбата на претора Луций Елиус Ламиа⁵, когото успели да измъкнат навреме от погребалната клада. Ритуалът

³ *Ut extremum spiritum redderet terrae.* «За да даде последния си дъх на земята», според Сервий (Serv., *Ad Aen.*, XII, 395). Един древен обичай изисквал да се постави умиращият на земята пред вратата на дома. За да бъде посрещнат покойникът в лоното на Майката Земя, той трябвало да умре в пряк контакт с нея. Само така той можел веднага да бъде приет в подземното царство на мъртвите.

⁴ Manius Acilius Aviola – римски консул през 54 г.

⁵ Lucius Aelius Lamia (58 г. пр. Хр. – 42 г. пр. Хр.) – римски съдия (54 г. пр. Хр.), едил (45 г. пр. Хр.) и претор (42 г. пр. Хр.).

conclamatio е много често изобразяван в надгробната пластика, което свидетелства за неговото значение в погребалния ритуал (**Обр. 1., 2., 3.**).

По време на този ритуал на сбогуване с мъртвия, понякога били използвани и духови инструменти, каквито са били изобразявани върху някои от сцените върху релефи на саркофази (**Обр. 3.**).

След това се пристъпвало към погребалния тоалет: тялото се изправяло на колене (*supra genua tollere*)⁶, за да се уверят че смъртта наистина е настъпила, поставяло се на земята измивало се с топла вода и се намазвало с благоуханен мехлем, направен от пепел, мед и благовонен балсам, добиван от сока на смирновото дърво (Plin., *Hist. Nat.*, XXII, 24; XXIV, 5; XXXI, 9; Serv., *Ad Aen.*, VI, 218).

Този ритуал се изпълнявал от семейството на починалия, но в края на републиканския период започнал да се възлага и на роби. След специалния погребален тоалет, тялото е обличано в тога (Macrob., *Saturn.*, VI, 2; Apul., *Metam.*, X, 12; Martial, IX, 57, 8). Този обичай се запазил дори през епохата на империята, голям брой граждани се задоволявали да носят туника и се предпазвали от студа или лошото време чрез *пенула* (*paenula*). Дори Ювенал твърди, че в по-голямата част от Италия, никой не носи вече тога, освен след смъртта си (Juv., *Sat.*, III, 171).

Обикновено са използвали бяла тога за повечето от гражданите (Artemid., *Oneir.*, II, 3), а ако починалият е бил твърде беден, го обвинявали в парче черен плат (Ibid.). Но всеки път, когато са имали възможност, са използвали за тази цел от най-скъпите платове (Val. Max., V, 5, 4). Понякога този, който се чувствал заплашен от смърт, си е слагал своите най-хубави дрехи – така направили, например, сенаторите след завземането на Рим от галите (Liv., *Ab Urb.*, V, 41). Магистратите са били погребвани с инсигниите на своите функции (Liv., *Ab Urb.*, XXXIV, 7; Prop., *Eleg.*, IV, 11, 6). Тези, които приживе са били придобили венец за граждански заслуги или триумф, били полагани с венеца на главата. Слагането на венци на мъртвите било забранено след приемането на християнството за официална религия. Както и в Гърция, в устата на починалия поставяли монета, т.нар. *Харонов обал*, за да се заплати с него отвеждането му в другия свят от лодкаря Харон (Paoli 1955, 220). Този обичай, споменат от латинските автори през I век (Juv., *Sat.*, III, 267; Apul., *Met.*, VI, 18), води началото си от една по-ранна епоха. По време на императорската епоха в Рим той се практикува много, особено сред по-бедните класи на обществото (Cicq, 1896, 1388).

След това, така приготвеното тяло се полагало върху парадно легло в атриума, обърнато с крака към външната врата (Pers., *Sat.*, III, 103; Plin., *Hist. Nat.*, VII, 9, 46). Според лексикографа Полукс, това положение на тялото показвало, че смъртта не е настъпила насилствено (Pollux, *Onom.*, VIII, 1). В атриума тялото на починалия оставало изложено от три до седем дни, според случая (Serv., *Ad Aen.*, V, 64), като около него поставяли венци и цветя, кадилници и монети. Пред вратата нареждали клони от бор или кипарис – символ на вечния живот, известявайки по този, че в дома има покойник (Plin., *Hist. nat.*, XXVI, 10, 33,

⁶ Един закон на Нума Помпилий го забранявал за тези, които били ударени от мълния (Festus, *Occionus*).

40, 139). В знак на траур, загасяли огнищата и избягвали да палят огън в дома на починалия (Apul., *Met.*, II, 24).

Сцената на последното сбогуване е една от тези, които най-често са били изобразявани в пластичното изкуство – върху надгробни релефи и саркофази. Върху някои релефи е представена сцената с изложено за поклонение тяло на мъртвия или самата погребална процесия. Особено интересни с подробните си изображения са два релефа – единият от фамилната гробница на Хатериите (**Обр. 4.**), а другият от Амистернум (**Обр. 5.**) (Toynbee 1996, 30, 65).

Релефът, който е украсявал гробницата на фамилията на Хатериите, е открит през 1847 г. на Виа Лабикана в Рим (днес във Ватиканския музей) и представя сцена на излагане на мъртвия за поклонение (**Обр. 4.**) (Toynbee 1996, 44–45; Leach 2006, 1-18). Под покрив, поддържан от колони, представящ атриума на дома на починалия, е изобразено парадно легло, върху което е положена жена. Четири големи факли горят в ъглите на леглото. В дясно и в ляво, две лампи, поставени върху канделабри допълват и създават впечатлението за параклис. В подножието на леглото са поставени две кадилници (*acerrae*). Един мъж, облечен в къса туника се доближава до едната от тях, носейки благовония (аромати, парфюми), които да разпръсне върху вече запаления огън. Между двете кадилници четири прави персонажа в поза, изразяваща болка и тъга: без съмнение, това са членовете на семейството. В горната част на леглото, три жени с *pileus* на главата, по всяка вероятност освободени робини по завещание, са седнали с ръце, скръстени върху коленете. От дясно, един мъж се отправя към мъртвата, държейки в ръцете гирлянди от цветя. До него две оплаквачки (*praeficae*) се удрят в гърдите. В подножието на леглото две жени, едната от които е седнала, свирят на двойна флейта.

Върху друг от релефите от богатата украса на гробницата – мавзолей на Хатериите, е изобразена гробнична сграда във формата на малък храм (**Обр. 6.**) (Toynbee 1996, 65). Върху горната част на релефа се различава погребалната носилка. Вляво една строителна машина, един вид елеватор, снабден с голямо колело, което робите задвижват, символизира ясно професията на поръчителите на релефа, за които е предназначена гробницата. Фамилията на Хатериите (**Обр. 7., 7-а**) е участвала в построяването на важни паметници от епохата на Флавиите, някои от които са отбелязани с гордост върху релефите, украсяващи стените на гробницата – като пропилените на светилището на Изиди и Серапис на Марсово поле, Колизея и др.

На осмия ден тялото на покойника покойникът било отнасяно на гробището. За целта се събирал се кортеж (*exsequiae*), от близки и познати, които за да придружат мъртвия извън града до предварително приготвената клада или гробница. За организирането на кортежа се грижел т.нар. *designator* (Cicq 1896, 1399). В началото церемонията се извършвала през нощта, на светлината на факли. Този много стар обичай се изпълнявал през нощта, за да не могат жреците, такива като понтифексите или фламините на Юпитер, да видят трупа, тъй като това им е било забранено. В края на републиканска епоха, обаче погребалното шествие започнало да се провежда през деня, с изключение на погребенията

на деца или на бедните. Макар, че шествието вече се провеждало през деня, то продължавало да се съпровожда от запалени факли (Paoli 1955, 221; Prieur 1986, 21). По този начин се съчетавали изискванията на закона за уважение към понтифиците със задоволяването на суетата на римляните, които искали да се покажат пред очите на всички с пищността на организираното от тях погребение. С един едикт от 12 февруари 303 г. император Юлиан се опитал да възстанови провеждането на погребалните шествия през нощта (Cod. Theod., IX, 17, 5), но този едикт скоро изпаднал в забвение. Въпреки, че все още фигурирал в Кодекса на Теодосий, той не бил включен в Юстиниановия кодекс (Cod. Just., IX, 19, 5).

Добра илюстрация на погребалното шествие (*exsequiae*) е споменатият вече релеф от Амитернум (**Обр. 5.**) (Prescendi 2008, 21; Toynbee 1996, 46). Въз основа на надписите върху него, релефът се датира в края на републиканския период, по време на управлението на Октавиан Август. Начело на шествието са музикантите в две редици: в дясно са изобразени четирима флейтисти (*tibicines*), в ляво един тромпетист (*liticen*) и двама свирачи на рог (*cornicines*). След свирачите на рог, следват две оплаквачки (*praeficae*), които се разпознават лесно по тяхното държание: с разрошени коси, те се удрят по гърдите. След тях следва носилката (*feretrum*), носена от осем мъже, върху която е поставено пишно украсено легло, върху което е положено тялото на починалия. След носилката с мъртвия вървят членовете на семейството, които са в по-голямата си част жени. По всяка вероятност се касае за погребение на важен персонаж, може би градски магистрат.

Погребението можело да бъде скромно и тихо, което било най-обичайното, но когато погребвали известна личност и член на богато семейство, устройвали тържествено обявено погребение, за което глашатай оповестявал на жителите на града деня на погребението. Формулата на обявата била примерно следната: „Умря еди кой си римски гражданин. Тези, които искат, вече могат да отидат на погребението. Него вече го изнасят от дома“ (Винничук 1988, 320). Чрез свидетелството на Варон⁷, тази формула е достигнала до нас: „*Talis* (името на починалия) *quiris leto datus est* (беше предаден на смъртта)...“ (Var., *De ling. lat.*, VII, 42).

Но освен обикновеното и обявеното погребение, съществувало и трети вид погребение – когато погребвали бедняк. Хората, които не разполагали с никакви средства, изпращали в последния им път без никакви церемонии през нощта, веднага след настъпване на смъртта. Впрочем, до III в. сл. Хр. да изнасят тялото преди изгрев слънце, както това се правело и в Гърция, били длъжни всички римляни, без изключения. Ако семейството на починалия не разполагало със средства, за да заплати място за погребване, тялото просто се хвърляло в обща яма или изгаряло на обща клада, заедно с други бедняци (Martial., *Epigr.*, VIII, 75).

Погребалната процесия, благодарение на своята тържественост и пищен характер, понякога се превръщала в ярко зрелище за зяпачите и безделниците.

⁷ Марк Теренций Варон (*Marcus Terentius Varro*; 116 – 27 г. пр. Хр.) – римски учен и писател.

Въпреки законите, ограничаващи разходите за погребалните ритуали, много граждани харчели огромни суми за погребение – едни от любов към покойника, а други – от тщеславие (Винничук 1998, 321).

Неслучайно, първите римски закони срещу разкоша, касаели именно култа към мъртвите и погребалните ритуали. Първите ограничения могат да се намерят в *Законите на 12-те таблици*⁸. Става въпрос за съкращаване средствата за извършване на погребение – за ограничаване на броя на траурното облекло на жените, на броя на наетите флейтисти и оплаквачки, които трябвало да бъдат не повече от десет. Уточнявайки, че на погребението не трябвало да има повече от три траурни воала за глава, законодателят, по всяка вероятност, е имал пред вид, че такъв скъпоструващ траурен атрибут могат да носят по време на погребението само три жени. Ограничавал се, също така, и броят на венците и кадилниците; при намазването на тялото не се разрешавало да се използват много благовоения, а робите въобще били лишени от тази посмъртна услуга. Забранявало се занаят да се гаси погребалната клада с вино, за което също отивали много средства; обичаят да се пие от присъстващите чаша вино в памет на починалия, също бил отменен. Накрая, строго се забранявало да се погребва тялото с украшения от злато, например със златни пръстени, макар че, както отбелязва Цицерон (Cic., *De leg.*, II, 30), законът правел изключение за покойниците със златни зъби, предписвайки, разбира се, да се изваждат преди погребението, но не считайки неизпълнението на това предписание за закононарушение. Трябва да се добави, също така, че *Законите на 12-те таблици* сложили край на обичая да се устройва фактическо второ тържество при заравянето на урната с праха на изгорения на кладата мъртвец – обичайно тази церемония също протичала много пищно и коствала немалко средства.

Обаче, както често се случва, подобни мерки се оказвали малко ефективни и не постигали целите си. Погребалните ритуали продължавали да поглъщат огромни средства, особено през императорската епоха, когато и в тази сфера на всекидневния живот разточителството, тщеславието и стремежът към разкош необичайно нараснали.

Тялото на починалия се поставяло в дървен ковчег, който се оставял отворен, полагало се на специална носилка, която се носела на раменете на четири или осем мъже, които можели да бъдат синове или близки роднини на починалия, или приятели, или освободени роби, т.нар. *либертини*. За пренасяне на телата на бедните покойници се използвали услугите на наемни носачи, т.нар. *vespillones* (Fest., *Vespaе*; Am. Marc., XXIX, 213) или *sandapilarii* по името на носилката, която те използвали за пренасяне на телата *sandapila*. По време на късната римска империя била учредена специалната корпорация на *lecticarii*-те, която пренасяла безплатно телата на починалите (Nov. Just., XLIII, LIX). Пред

⁸ *Leges XII Tabularum* – най-старото римско писано право, съставено в 451–450 г. пр. Хр. от специално съставената за тази цел колегия на децимвирите (*decemviri legibus scribundis*). Каменните плочи, върху които били изписани тези първи римски закони, били изложени на Форума.

носилката с тялото на починалия вървели тромпетистите (*tubicines*), оплаквачките (*praeficae*) и флейтистите (*tibicines*) (Non. Marcel., 66, 27).

Оплаквачките демонстрирали признаци на най-страшно отчаяние: те се удряли по гърдите, дърпали косите си, избухвали в сълзи и издавали пронизващи писъци (Non. Marcel., 67, 5). На интервали, една от оплаквачките, тази която имала най-хубав глас, възхвалявала покойника (Non. Marcel., 145, 25; Plaut., *Trucul.*, II, 6, 14), след това пеели заедно, под акомпанимента на флейта (Cic., *De leg.*, II, 24), *naenia* (погребална песен, балада) в негова чест. Текстът е бил толкова абсурден (Non. Marcel., 145, 25) и блудкав (Gell., XVIII, 7), че дали името *naenia* на дреболиите (*nugae*) (Plaut., *Asin.*, IV, 1, 63), които не заслужавали да бъдат чути и най-вече – да им се вярва. Този вид погребални песни (*naenia*) е оцелял дълго време и се е практикувал чак до погребението на Пертинакс (Dio. Cas., *Hist. Rom.*, LXXIV, 4; Lucan., *Phars.*, VIII, 734).

Шумните изяви на музикантите и оплаквачките не били толкова присъщи за римляните, колкото за етруските. *Законите на Дванадесетте таблици* са ги ограничавали. Броят на флейтистите бил сведен до десет (Cic., *De leg.*, II, 23, 59), а по-късно са били забранени шумните ридания на жените (*lessum*) (Cic., *Tusc.*, 23, 56).

След музикантите и специално наетите оплаквачки вървели мъже, които носели предмети, напомнящи за живота на починалия. Ако той е бил бивш военачалник, предметите били свързани с походите и победите му. На погребенията на знатните римляни в кортежа присъствали клиенти и актьори, носещи восьъчните маски или бюстове на починалите предци (**Обр. 8**), съхранявани в специален кът на домашното светилище (Flower, 1999). Един от актьорите носел току що сметата восьъчна маска (*simulacra*) от лицето на починалия. „Правото на маски“ (*jus imaginum*) било привилегия само за патрициите (Grimal 1994, 26; Badel 2005, 30–34). Следвал мъртвият, носен на носилка с открито лице, а зад него крачели роднини и приятели, като мъжете били облечени в тъмни тоги, а жените били с разпуснати и раздърпани коси. Когато покойникът бил от знатен произход, най-близкият му роднина произнасял на форума надгробно слово – *laudatio funebris* (Prieur 1986, 21).

Ако починалият е заемал някаква държавна длъжност, то зад носилката с тялото вървели ликтори в черни тоги, със своите снопове с пръчки (фасции), само че наведени надолу, в знак на траур.

Отличителен признак на римските погребални шествия било участието в тях на театрални актьори и мимове – актьорите декламирали стихове от трагедии, свързани по някакъв начин с живота и личността на покойника, а мим с маска, наподобяваща лицето на починалия, облечен в дреха, напомняща на тази, с която ходел покойният, изобразявал различни сцени от неговия живот, като при това не се ограничавал с възхвалите, а напомнял и известни на всички недостатъци и слабости на този, който си бил от отишъл от този свят. По думите на Светоний, при погребението на император Веспасиан, който бил известен със своето скъперничество, главният мим, на име Фавор, с маска на покойния император, на всеослушание попитал чиновниците колко струвало погребалното

шествие. Чувайки, че са били нужни 10 милиона, възкликнал: „*Дайте ми на мене 10 хиляди и по-добре ме хвърлете в Тибър*“! (Suet., *Div. Vesp.*, 19).

По-нататък в погребалното шествие следвали клиенти или специално наети хора в маски, изобразяващи предците на покойника и в подобни на техните дрехи. Ако някой от тях представлял гражданин, който е бил някога консул, то той бил облечен в консулска тога с пурпурен кант, а ако било нужно да представят самия император, обличали тога, обшита със злато и т.н. Пред актьорите, които представляли държавни мъже – предци на покойника, носели символите на властта – ликторските снопове с пръчки⁹ и секирите, всичко, което съответствало на заеманото приживе положение. По-нататък носели военната плячка, взета някога от покойния, инсигниите на неговата власт, ако е изпълнявал приживе някаква висока длъжност, след това скъпи за него предмети, към които е бил особено привързан. А след всичко това, освободени роби или специално наети носачи носели носилката с тялото, съпроводена от роднини, приятели, познати и освободени роби на починалия. След това следвали длъжностни лица, сенатори, ако покойникът е бил високопоставена особа. Шествието приключвал обикновеният народ, вървящ на тълпи, за да позяпа процесията. Символ на траура бил черният или тъмносивият цвят на дрехите. По-късно, по време на императорската епоха, жените, които в знак на скръб разпусkali косите си, вървели след ковчега, облечени в бяло и без златни накити (Plut., *Quaest. Rom.*, 26).

Така съставеното погребално шествие пристигало до мястото на инхумацията или кремацията. При трупополагането, тялото се затваряло в саркофаг от дърво, глина, камък или мрамор и се спускало в изкопаната гробна яма. В началото имало обичай да се поставят в ковчега при мъртвия някои скъпоценни предмети, които обаче често привличали крадците. За това, за да се избегне оскверняването и ограбването на гроба, *Законите на Дванадесетте таблици* забранили поставянето на злато в гробниците. След това гробът се засипвал с пръст и се принасяла в жертва на Церера¹⁰ една свиня, наричана *praesentanea* (Festus, *Presentanea porca*) тъй като се приемало, че известна част от жертвоприношението се извършвало в присъствието на този, когото погребвали (Cic 1896, 1397).

Трупозгарянето се извършвало или при гробната яма или на специално предназначено за тази цел място. Когато останките на починалия трябва да бъдат погребани на мястото, на което тялото е било изгорено, тогава това място се нарича *bustum*. Думата *bustum* обозначава, следователно, едновременно мястото, върху което са издигали кладата и гробът, в който ще бъдат погребани останките и пепелта след кремацията (Serv., *Ad Aen.*, XI, 201). *Bustum* е най-старият вид

⁹ Ликторите били телохранители на висшите магистрати, избирани сред плембите или освободените роби. Вървели пред тях и носели сноп пръчки – т.нар. *fascēs*. *Flamen Dialis* и фесталките имали право на един ликтор, а консулите на 12. Ликторите придружавали непрекъснато магистратите и имали задължението да им правят път сред хората (*pleben summovere*), да стоят на стража в предверието на дома и да изпълняват телесните и смъртните наказания.

¹⁰ *Церепа* (*Ceres*) е римска богиня на плодородието и на подземния свят, богиня на майчинството и брака, отъждествявана с гръцката богиня *Деметра*.

гробно съоръжение в централна Италия. Започвало се с изкопаването на яма с около един метър дълбочина, след което са издигали кладата върху тази яма, на дъното на която впоследствие поставяли пепелта и костите на починалия, заедно с въглените от кладата. След това затваряли ямата, засипвайки я с пръст и издигайки върху нея могила (*tumulus*) (Pauli 1995, 224).

При втория случай, тялото било отнасяно в специално предназначено за кремацията място, наречено *ustrina* или *ustrinum* (Festus, *Bustum*). Там били изгаряни телата, чиито останки, събрани в погребална урна, били поставяни след това в предназначена за тях ниша (*ollarium*) в колумбариума¹¹.

Кладата (*rogus, pyra*) се образувала от купчина дърва. За нейното издигане трябвало да се използват само необработени дърва, тъй като *Законите на Дванадесетте таблици* забранявали да ги оглаждат с брадва (Cic., *De leg.*, II, 23). Тази забрана престанала да се спазва през императорската епоха. За да се улесни горенето, покривали кладата със смола и папирус (Plin., *Hist. Nat.*, VII, 186). За намаляване на смрадта, която се отделяла от кладата и която би притеснявала присъстващите, поставяли около нея кипариси (Serv., *Ad Aen.*, VI, 216).

Кладата трябвало да има форма на олтар, чиято височина варирала според благосъстоянието на починалия и понякога достигали до много големи размери (Cicq 1896, 1394). Така например, върху един медальон е изобразена погребалната могила на Пертинакс, имаща формата на огромна пирамида на четири етажа, украсена с гирлянди и статуи (**Обр. 9.**). Погребална могила е изобразена върху реверса на монети и на други римски императори (**Обр. 10., 11., 12.**). Тялото се поставяло на кладата, като встрани до него поставяли личните му вещи, а любимите му животни били убивани. Приятелите му поднасяли подаръци, хляб, благовония. След последно призоваване на мъртвия, т.нар. *ultima conclamatio* (Serv., *Ad Aen.*, VI, 218), запалвали погребалната могила с факлите, носени по време на шествието (Calpurn. Flacc., *Decl.*, 29). След края на кремацията, кладата била угасяна с вода или вино. След вземане последно сбогом с починалия и пожелание за лека му пръст, от по-малко калцинираните кости се избирала една, т.нар. *os resectum*, най-често това било един пръст, който бил погребван, като върху него хвърляли три шепи пръст (Serv., *Ad Aen.*, II, 116). Приемало се, че погребаната по този начин кост на пръста, олицетворява цялото тяло на мъртвия. В това се състояла церемонията на същинското погребване, т.нар. *humatio* (Cicq 1896, 1393). Останалите обгорели кости се измивали с вино и събирали се в урна, която била поставяна в гробна яма, гробница или в нишите на колумбариума (**Обр. 13.**) След това следвало очищение и погребално угощение. Очищението се извършвало като всеки от присъстващите на погребението бил напръскван с вода, след което трябвало да прескочи огън (Cicq 1896, 1397). Погребалното угощение (*silicernium*) се извършвало в близост до гроба (Non. Marcel., *De comp. doct.*, 48,8). Регламентираното меню съдържало яйца, зеленчуци, птици, хляб и сол. Върху гроба също били поставяли храна и вино.

¹¹ *Columbarium* – големи колективни гробници, където за всяка урна имало отделна ниша, така че като цяло гробницата имала вид на гълъбарник, откъдето идва и името на този вид гробни съоръжения.

На деветия ден след погребението било устройвано отново погребално угощение т.нар. *cena novemdialis*, посветено на маните (подземните богове), като участниците в угощението сваляли преди това траурното си облекло (Сис., *In Vatin.* 12, 30). След година се извършвал помен с жертвоприношение на овен. На гроба поставяли цветя и храна – яйца, хляб, сол, изливали вино, мед, мляко и т.н. Над гроба поставяли паметник във вид на стела (**Обр. 14., 15.**) с надписи и релефи или издигали съоръжения от различни типове¹².

БИБЛИОГРАФИЯ

• Антични автори:

Calpurn. Flacc., Decl.: Calpurnius Flaccus, *Declamationes*

Cic., De leg.: Marcus Tullius Cicero, *De legibus*

Cic., Tuscul.: Marcus Tullius Cicero, *Tusculanae disputationes*

Cic., In Verr.: Marcus Tullius Cicero, *In Verrem*

Cic., In Vatin.: Marcus Tullius Cicero, *In P. Vatinius*

Dio Cas., Hist. Rom.: Dio Cassius Cocceianus; Dio Cassius, *Historia Romana*

Festus, De verb. sign.: Sextus Pompeius Festus; Festus, *De verborum significatu*

Liv., Ab Urb.: Titus Livius, *Ab Urbe Condita*

Macrob., Saturn.: Macrobius, *Saturnalia*

Non. Marcel., De comp. doctr.: Nonius Marcellus, *De compendiosa doctrina*

Plin., Hist. nat.: Plinius Maior (Gaius Plinius Secundus), Plinius, *Historia naturalis*

Plut., Quaest. Rom.: Plutarchus, *Quaestiones Romanae*

Pollux, Onom.: Pollux, *Onom.:* Iulius Pollux, *Onomasticon*

Prop., Eleg.: Sextus Aurelius Propertius; Propertius, *Elegiae*

Suet., Div. Aug.: Gaius Suetonius Tranquillus; Suetonius, *De vita Caesarum, Divus Augustus*

Suet. Div. Vesp.: Gaius Suetonius Tranquillus; Suetonius, *De vita Caesarum, Divus Vespasianus*

Serv., Ad. Aen.: Maurus Servius Honoratus; Servius, *Ad Aeneid*

Virg., Aen.: Publius Vergilius Maro; Vergilius, *Aeneid*

• Съвременни автори:

Винничук 1988: Л. Винничук, *Люди, нравы, обычаи Древней Греции и Рима*. Москва, „Высшая школа“, 1988. // Vinnichuk 1988: L. Vinnichuk, *Lyudi, nruvy, obychai Drevney Gretsii i Rima*. Moskva, „Vysshaya shkola“, 1988.

Badel 2005: C. Badel, *La noblesse de l'empire romain: Les masques et la vertu*. Éd. Champ Vallon, Seyssel, 2005.

Cuq 1896: Ed. Cuq, *Funus*. – In: Ch. Daremberg, Edm. Saglio, *Dictionnaire des Antiquités Grecques et Romaines*, II, 2. Paris, 1896.

Flower 1999: H. I. Flower, *Ancestor Masks and Aristocratic Power in Roman Culture*. Oxford University Press, 1999.

Grimal 1994: P. Grimal, *La vie à Rome dans l'Antiquité*. PUF, Paris, 1994.

Leach 2006: El. W. Leach, *Freedmen and Immortality in the Tomb of the Haterii*. – in: *The Art of Citizens, Soldiers and Freedmen in the Roman World*. Oxford: Archaeopress, 2006, p. 1–18.

¹² Различните видове надгробни паметници и гробни съоръжения не са предмет на настоящата разработка.

Paoli 1955: U. E. Paoli, *Vita Romana. La vie quotidienne dans la Rome Antique*. Éd. Desclée de Brouwer, Bruges, 1955.

Prescendi 2008: Fr. Prescendi, Le deuil à Rome: mise en scène d'une émotion. – In: *Revue de l'histoire des religions*, 2 | 2008, 297–313. Paris, 2008.

Prieur 1986: J. Prieur, *La mort dans l'antiquité romaine*. Éd. Ouest-France, Rennes, 1986.

Toynbee 1996: J. M. C. Toynbee, *Death and Burial in the Roman World*. JHU Press, Baltimore, 1996.

Leach 2006: El. W. Leach, Freedmen and Immortality in the Tomb of the Haterii. – in: *The Art of Citizens, Soldiers and Freedmen in the Roman World*. Oxford: Archaeopress, 2006, p. 1–18.

Paoli 1955: U. E. Paoli, *Vita Romana. La vie quotidienne dans la Rome Antique*. Éd. Desclée de Brouwer, Bruges, 1955.

Prescendi 2008: Fr. Prescendi, Le deuil à Rome: mise en scène d'une émotion. – In: *Revue de l'histoire des religions*, 2 | 2008, 297–313. Paris, 2008.

Prieur 1986: J. Prieur, *La mort dans l'antiquité romaine*. Éd. Ouest-France, Rennes, 1986.

Toynbee 1996: J. M. C. Toynbee, *Death and Burial in the Roman World*. JHU Press, Baltimore, 1996.

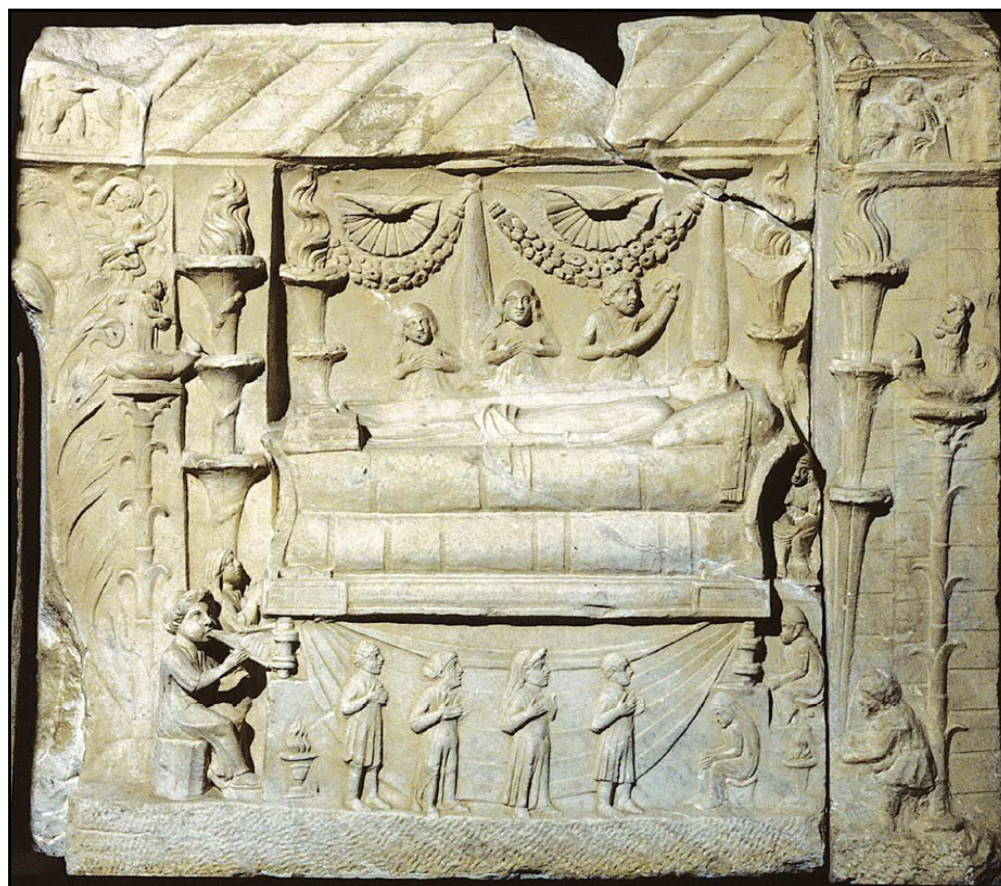
Обр. 1. – Conclamatio – релеф върху саркофаг, II в. сл. Хр.,
Регионален Археологически музей в Агригент

Обр. 2. – Conclamatio – релеф върху саркофаг, 200 – 220 г. сл. Хр.,
Бритиш музеум, Лондон

Обр. 3. – Conclamatio – релеф, II в. сл. Хр.,
Musée du Louvre, Paris, Inv. MR 1641

Обр. 4. – Релеф от гробницата на Хатериите – ок. 110 г. сл. Хр.,
Ватикански музей, Рим

Обр. 5. – Погребално шествие (*exsequiae*) – релеф върху саркофаг от Амитернум, I в. сл. Хр., Museo Nazionale d’Abruzzo, L’Aquila, Abruzzo

Обр. 6. – Релеф от гробницата на Хатерите – ок. 110 г. сл. Хр., Ватикански музей, Рим

Обр. 7, 7-а. – Бюстовете на Quintus Haterius и неговата съпруга Vipsania Marcella

Обр. 8. – Мраморна статуя на римски сенатор, носещ бюстовете на двама от предците си, т.нар. Togatus Barberini, Рим, Капитолийски музей, I в. пр. Хр., Инв. № МС 2392

Обр. 9. – Сребърна монета с изображение на Пертинакс (192 – 193) на аверса и неговият устринум (погребална клада) – на реверса

Обр. 10. – Сребърна монета с изображение на Антонин Пий (138 – 161) на аверса и неговият устринум (погребална клада) – на реверса

Обр. 11. – Сребърна монета с изображение на Луций Вер (161 – 169)
на аверса и неговият устриnum (погребална клада) – на реверса

Обр. 12. – Сребърна монета с изображение на Марк Аврелий (161 – 180)
на аверса и неговият устриnum (погребална клада) – на реверса

Обр. 13. – Колумбариумът на Vigna Codini** в Рим, принадлежащ на Юлиево-Клавдиевата фамилия и използван до края на II в. сл. Хр. за погребване на останките на някои от техните роби

Обр. 14. – Колумбариум в близост до гробницата на Сципион на Виа Апия в Рим, I в. сл. Хр.

** Колумбариумът е разкрит през 1840 г. от антикваря колекционер Маркиз Джампиеро Кампана в лозето на Пиетро Кодини, от където е получил името си.

Обр. 15. – Римска надгробна стела на Licinia Flavilla (flaminica Augustus и нейния съпруг S. Adgennius Macrinus

Обр. 16. – Римска надгробна стела на Publius Aedius Amphio и неговата съпруга Aiedia